

A KULTÚRA HIÁNYZÓ EGYSÉGE¹

Gazdasági válság idején csökken a kultúra állami támogatása. Indoklása: a kultúra nem hoz hasznosítható eredményeket, s ha el is ismerhető a jelentősége, a kiadások nem térülnek meg. Ezzel az elterjedt érveléssel szemben érdemes felidézni Kornis Gyula véleményét 1921-ből. Kornis 1920 és 1948 között a budapesti Tudományegyetem filozófia tanára. 1927-től a Tudományos Akadémia tagja volt. 1927 és 1931 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkáráként dolgozott. Olyan szaktekintély tehát, aki ebben az időben a művelődésügy meghatározó személye.

A művelődéspolitikáról írott tanulmányában Kornis felidézte az 1867-es kiegyezést követő időszak európai látókörű, egyetemes műveltségű tudósának, Schwarz Gyulának a javaslatát, amelyben indítványozta „vegyen fel az állam egy 25 milliós nagy nemzeti kölcsönt, hogy legelőször az iskolák ügyét hozhassa rendbe, mert ekörül forog az egész nemzet jövője”. Javaslatát azonban a politikusok „egy külön ember hóbortjának nézték”, és elutasították. Kornis szomorúan állapította meg: „hová fejlődött volna a nemzet szellemi s ezzel gazdasági ereje, ha Schwarz messzelátó kulturális programja megvalósult volna. De ha már a maga idejében nem volt fogantatja, legalább most, hasonló történelmi fordulóponton vonjuk le belőle a ma is érvényes tanulságot”.²

Úgy tetszik, ezek a szavak ma is időszerűek, de félő, ugyanígy tartanak sokan „egy külön ember hóbortjának”. Annak ellenére, hogy Kornis kimutatta, az anyagi kultúrát a szellemi fejlettség teremti meg és fejleszti tovább, ez biztosítja az állami hatalom és jog helyes gyakorlását is. Így fogalmazott: „hiába demokratizálódik a nemzet jogrendszere, az új jogoknak csak úgy van értelmük, ha a nemzet tagjait megfelelő műveltség képesíti a jogok helyes gyakorlására. Csak művelt polgárok tudják a demokratikus intézményeket és kiterjesztett jogokat a közösség érdekében hasznossá tenni, különben mindezek csak súlyos veszedelmek forrásai lesznek.

1 Megjelent az *Andragógia és Művelődéstudomány*, 2013, 1:7-10. old.

2 Kornis Gyula 1928 *Kultúra és politika, 1-2. köt.* Franklin Társulat, Budapest.

Ebből nyilvánvaló, hogy az állam valamennyi tevékenysége közül legfontosabb, központi jelentőségű a művelődéspolitikáé”. Mi az oka annak, hogy ezt az összefüggést nem ismerik fel az ország politikáját meghatározó erők? – tette fel a kérdést Kornis. Szerinte az, hogy az országgyűlés a kultúráról mindig csak valamely részéről beszél, s ennek következménye, hogy a költségvetési viták közül ezek a legsiralmasabbak, leginkább színvonal nélküliek. Nem is lehet másként, ha nincs a kultúra egészét átfogó egységes programunk.

Amit csaknem egy évszázaddal ezelőtt Kornis felismert, ma is eligazíthat bennünket. Kérdés persze, lehet-e kialakítani a kultúra egészét átfogó koncepciót, hiszen az egyes részterületek felsorolása önmagában még nem jelent egységet. Csak a részek kölcsönhatásával kialakuló struktúra adhat ilyen alapot, amelyben világossá válik, mi a lényege, mi a szerepe az emberi élet alakításában. Ehhez meg kellene találni azt az alapot, ami lehetővé teszi ennek a rendszernek a felépítését. Megpróbálkozhatunk azal, amit annak idején Kornis tartott lényegesnek: a közoktatással. Csakhogy ebből elég nehéz kibontani a kultúra egészét, annak ellenére, hogy az iskolák tananyaga a kultúra egyes területeiből épül fel. Ám nem véletlen, hogy a tantárgyak elkülönülnek egymástól, és még ott sem kapcsolódnak egymáshoz, ahol ez viszonylag könnyen megteremthető lenne, például a történelem segítségével. Kornis a vallási és nemzeti eszmékkel vélte egységbe kapcsolhatóknak az oktatás anyagát. Ez azonban csak a humán tárgyaknál alkalmazható eljárás, a többi tantárgynál nem. Arról nem is szólva, hogy kérdésként vehető fel, melyik vallás adhatja meg ezt az alapot, hiszen a kereszténységben is több vallás található, a katolicizmus mellett ott vannak a protestantizmus különböző változatai. A nemzettudatban pedig szemben áll egymással a nacionalizmus és a patriotizmus.

Bibó István³ érvelése szerint „indokolt tehát csatlakozni ahhoz az általánosan elfogadott megkülönböztetéshez, mely különbséget tesz a nemzeti közösségi tudat természetes, kohéziós elemeit

3 Bibó István 1990 *Különbség.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.

magába foglaló hazafiság, a patriotizmus és a kárteknony, agresszív és uralmi elemeket is tartalmazó nacionalizmus között”. Hozzátehetjük: minthogy a nacionalizmus a másképp gondolkodókat kirekesztő felfogás, nem egység tehát egy nemzetben belül sem. A nemzettel való azonosulást pedig főleg csak külsőségekben (a nemzeti színű zászló lobogtatásában, a himnusz gyakori éneklésében) tudja kifejezni, ezért „harsány hazaszeretnek” nevezhető. A patriotizmus viszont inkább a társadalmi gyakorlatban (a munkában, a hozzá kapcsolódó hivatásban, a lakóhelyen kialakuló közéletben) vállalt felelős magatartással azonosítható, ezért „cselekvő” hazaszerettként jellemezhető. E különbség abban is kifejezhető, hogy a patriotizmus összefügg a demokratikus közélettel, a nacionalizmus azonban hajlik a közélet diktatórikus irányítása felé.

Problémát jelent az is, hogy az iskolán kívüli kulturális élet lemond a nevelésről, sőt a műveltség fejlesztése is kiesik a látóköréből. Sokkal inkább kap hangsúlyt az alkotások nyilvánossága, hozzáférhetősége az érdeklődő közönség számára. A „nagyérdemű” közönség azonban csak látogatóként jelenik meg a kultúrában, csupán a részvételének mennyisége számít valamennyire. Az egyénekre gyakorolt hatás minősége a kulturális életben senkit sem érdekel, kizárólag az élmény fogyasztásának adataiból levonható szám, a tetszés-index számít. Még valamit érdemes megemlíteni az iskolai oktatás és az iskolán kívüli kultúra-közvetítés különbségére: ez utóbbiban zömében felnőttek vesznek részt, ellentétben az iskolákkal, ahol a többséget a gyermekek és fiatalok adják. Elgondolkozathat persze bennünket „az élethosszig tartó tanulás” egyre gyakrabban hangoztatott jelszava, ami látszólag eltünteti a különbséget. Kérdés azonban, hogy ez az igény átfogja-e a társadalom egészét? A nemzetközi szakirodalom szerint ennek a követelménynek a valóság gyors változásai miatt ma már minden emberre ki kell terjednie. Tudjuk ugyanakkor, hogy e szükséglet ellenére a felnőttkori tanulás igénye ma még eléggé csekély, legalább is nálunk, más országokhoz viszonyítva. Az elmaradottság felszámolása nyilván függ attól, hogy mennyire érti meg minél több ember, hogy amit megtanul, az valójában élete megjavításának a feltétele. Amíg azonban a felkínált tanulási, művelődési lehetőség legfeljebb a munkaerő-piaci esélyek javítását adja meg, s ami ezen kívül van, az csupán a szabadidő szórakoztató kitöltését jelenti, addig nem is lesz igazán vonzó számukra ez a lehetőség. Már csak azért sem, mert az életmód

minőségi fejlesztése kimarad ebből, noha a kultúra hasznát épp ezen tudná lemérni a legtöbb ember.

A kultúra ilyen értelemben vett hasznossága viszont hiányzik a ma kultúraként felfogott kínálatból. Sőt, inkább kínál „kikapcsolódást” az élet napi gyakorlatából, amit a közgondolkodás általában kultúrán kívülinek tart. Nem vesz tudomást arról, hogy van a kultúrának másféle értelmezése is, amit az etnológia, a néprajz, a régészet, és olykor a szociológia magától értetődőnek tart. Eszerint a kultúra átfogja egy emberi közösség életének egészét, meghatározza a benne élők kapcsolatát, nyelvi kommunikációját, viselkedési szabályait, gondolkodását, képzeletét és ezen át a világgképét is. Ezzel az „antropológiai” nevezett felfogással áll szemben a napjainkban sokkal elterjedtebb, „értékekre” épülő kultúra-felfogás, ami az emberiség értékesnek tekintett eredményeit sorolja csak e fogalom alá. Ezt is tovább szűkíti, előbb a szellemi életre, majd a szépirodalomra és a művészetekre korlátozva. Ez utóbbit veszi át a tömegkommunikáció, és annak hatására az értelmiségi felfogás is. Csakhogy ennek egyenes következménye az, hogy a kultúra nem ösztársadalmi jelenség, csak az alkotó tehetségek tevékenységének eredménye, és e kör annyira bővíthet, amennyire a művelődő emberek átveszik, megismerik ezeket a műveket. Minthogy a műveltek száma a társadalomnak csak a kisebbségét jelenti, ennek korrekcióját kínálhatja az „érték” fogalmának ártértékelése: az „eladhatósággal” és a tömeghatással azonosítva azt. Ám még az így kibővített kultúra sem fogja át a társadalom egészét, nem is szólva arról, hogy a kultúra hiányzó egységét sem fogja megadni nekünk.

Fölvethetnénk azonban, mi történne akkor, ha az értéket a minőségi teljesítmény értelmében véve a mindennapi életre is alkalmaznánk? Vagyis nem annyira annak végtermékeit nézve, hanem a szellemi életet fejlesztő gondolkodást és cselekvő képességet lényegesnek tekintve – szükségletként és követelményként – kiterjesztenénk az emberi élet egészére? Ezt két fogalommal lehetne konkretizálni: a kreativitással és az innovációval. Magyarul: az alkotással és az újítással. Az elsőről sokan úgy vélik, arra csak a kiemelkedő tehetségek képesek. A pszichológia szerint azonban a kreativitás tanulható és tanítható, ha a kisgyermekekben még élő kíváncsiságot és játékos spontaneitást a családi környezet és az iskola nem nyomja el, hanem segíti vele az önálló gondolkodást és képzeletet. A kreativitás ugyanis

nem más, mint a látszólag össze nem tartozó dolgok és jelenségek közt a kapcsolási lehetőségek felfedezése, és egy új egység megvalósítása. A második kritériumról pedig elmondható, az újítás igénye csak ott bontakozhat ki, ahol az emberi együttélésben nem fojtják el a változtatni akarást, makacsul ragaszkodva a megszokotthoz, bármennyire is alkalmatlan már a változó viszonyok között. Érdemes talán elgondolkodnunk azon, hogy a kulturális élet intézményrendszere az óvodától és az iskolától kezdve a művészeti és közművelődési intézményekig, a tömegközlekedési eszközökig át tud-e, át akar-e állni arra, hogy meghaladja a kultúra átadásának kényelmes és sokszor csak látszateredményeket produkáló gyakorlatát, és olyan hatásrendszerrel éljen, amelyben az emberi gondolkodás és cselekvő képesség szisztematikus fejlesztése lesz az elsődleges cél, és amelyben az ilyen értelemben felfogott műveltség lesz a kultúra egységét meghatározó alap? Ilyen egységet persze csak az érthet meg, aki a maga életét képes egy nagyobb társadalmi egység részeként felfogni, és a saját nemzetét az egyetemes emberi lét részeként értelmezni. Az összefüggésekben való gondolkodás gyakran hiányzik sok ember életfelfogásából. Ezzel magyarázható az eligazodás hiánya és a jelenségek zavaros megítélése. Amit nem tud eltüntetni a sablonos beidegzettségek és előítéletek használata, az csak fokozza az élet érthetlenségének érzetét. Ez persze nem mai jelenség, egy évszázaddal előbb Ady Endre is megfogalmazta a „Kocsi-út az éjszakában” című versében. „Milyen csonka ma a hold, az éj milyen sivatag, néma, milyen szomorú vagyok én ma... Minden Egész eltörött, minden láng csak részekben lobban, minden szerelem darabokban... Fut velem egy rossz szekér, utána mintha jajszó szállna, félig mély csönd, és félig lárma”. S talán érdemes ennek ellentétéként idézni Németh Lászlót, aki a szellemi aktivitás természetéről írta a következőt: „A szellem embere az, akiben ott feszeng a szellemiség örök ösztöne: a jelenségeket együtt, egyben látni. A szellem: rendező nyugtalanság. A szellem nem tud beletörődni az elszórt tények halmazába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég a világ, világgép kell. Faltól falig szakadatlan veti a szálakat, ő az a pók, aki minden jelenséget a megértés hálójába fonna. A szellem emberét épp az jellemzi, hogy nem olthatja el magában a teljesség szomját, s nem nyomhatja el az egész iránti felelősség érzetét. Szívesen foglalkozik a részletekkel, de az egész felől száll feléjük, és egy még nagyobb egész felé tör rajtuk át utat. Ahonnan kiindul, s ahová visszatér: a teljes kép, amelyben a világgal szemben áll. Éve-

ket áldoz egy speciális feladatra, de maga nem lehet specialista. Lehet különös képzettsége, de a képzettségénél fontosabb az általános műveltsége, ahol az általános nem sokfélé, hanem összefüggőt jelent, s a műveltség nem hátunkra vett terhet, hanem aktív erőfeszítést”.⁴

Lehet-e ennél szebb és megvalósításra ajánlható programja a közművelődésnek? Amelyben már nem a rendezvények szervezése lesz a cél, hanem az emberekre tett hatás minőségének fejlesztése. S amely képessé tesz bennünket arra, hogy a rendezetlenségben – legalább esetenként és időnként – megteremtjük az egységet. Anélkül azonban, hogy felszámolnánk a társadalom differenciáltságát, az egyének önállóságát. Konkrétan megjelenik ez a különböző vallásokban is, hiszen a különbségeik ellenére is közös bennük az erkölcs hirdetése. A nemzettel azonosuló gondolkodásban pedig ott kell lennie felismerésnek, hogy a nemzet történelme és kultúrája elválaszthatatlanul ágyazódik az emberiség kulturális fejlődésébe, attól el nem szigetelődhet.

⁴ Németh László 1980 *Pedagógiai írások*. Kriterion Kiadó, Bukarest.